

TİB

TÜM
İKTİSATÇILAR
BİRLİĞİ

AYLIK BÜLTENİ

ARALIK 1975

No. 18

TÜRKİYE'DE TEŞVİK TEDBİRLERİ

200 Kuruş

I

İÇİNDEKİLER

— Türkiye'de Teşvik Tedbirleri	1
— 1975 Sonbaharında Türkiye Dış Ticareti	12
— Tarımsal Kredi Sorunu	17
— Çay	20

TİB adına sahibi :
AYDIN KÖYMEN

Sorumlu Yazı İşleri
Müdürü
BİLAL SADİ OĞUZ

Yönetim Yeri :
Tüm İktisatçılar Birliği

Karanfil Sok. 14/10
Kızılay/Ankara

Basıldığı Yer :
Asımlar Matbaası,
Ankara 1975

Türkiye, emperyalist-kapitalist dünya sistemi içinde yer alan, kapitalizmin egemen olduğu ancak yapısında; kapitalizmle çelişki halinde olmasına rağmen, varlığı kapitalizmin yararına olan feodal unsurları da barındıran geri bırakılmış bir ülkedir. Bu tanımlarda yer alan «geri bırakılmışlık» kavramı, ülkemizdeki kapitalistleşebilecek unsurların ancak dıştan gelen uyarılar sonucu aktif bir işlev kazandığını gösterir. Ne var ki, dıştan gelen uyarılar sonucu ortaya çıkan «kapitalizm» doğal olarak dışa bağımlı, çarpık bir kapitalizmdir ve bu kapitalizmin gelişmesi, çarpıklığını koruması ancak «iç» ve «dış» desteklerin devam etmesi ile olanak dahilindedir. Burada «iç» desteklerden söz ederken, sadece desteğin doğrudan sağlandığı kaynağı belirtiyoruz. Elbette ki geri bırakılmış bir ülkede iç destekler de dış desteklerden kaynaklanmaktadır. bu iki unsur ayrılmaz bir bütündür.

II. Paylaşım Savaşı sonrası, emperyalist-kapitalist sistem yeni boyutlara ulaştı. O güne kadar geçerlikte olan «doğrudan işgal» prensibi, yerini «gizli işgal» prensibine bıraktı. Buna göre, sistem içinde yer alan geri bırakılmış ülkelerde, belirli güç merkezleri, dışa bağımlı bir sermaye geliştirilerek bu yarı-sömürgeler dolay yoldan kontrol edilmeye başlandı. Fakat yapay olarak güçlendirilen bu merkezlerin tarihsel süreç içinde kendi bağımsız gelişmele-

riği tamamlaması söz konusu olmadığı için ülkede mevcut sınıflararası gelişmeler daha fazla, daha gözle görülebilir hale geliyor. İşte bu durumu önlemek, emekçi halkın sömürsünü daha sistemli bir şekilde gerçekleştirmek amacıyla, «karma ekonomi» ve buna bağımlı olarak kapitalist düzende «planlama» kavramları ortaya atıldı. Bu yeni durumda, bir yandan; devlet sınıflarüstü bir olguymuş gibi gösterilirken, öte yandan; temel alt yapı hizmetlerinin yerine getirilmesi, hammadelerin sağlanması gibi aslında özel girişimcilerin daha fazla kâr yapmasına neden olacak ekonomik faaliyetleri kamu işletmeciliğine bırakan ve bunu zorunlu kılan, özel girişimciler için ise sadece yol gösterici nitelik taşıyan planlar yapıldı. Kapitalizmin kısa vadede de olsa çökmesini engellemeyi, kendi mantığı içinde sınıflararası çelişkileri azaltmayı veya en azından emekçi halkın mücadelesini pasifleştirmeyi amaçlayan bu planlarda görülen ortak özellik, tümünün de ülkedeki belli bir sermaye gurubuna yarayan, finansmanı halktan sağlanan, özel girişimciyi daha fazla yatırım ve ihracat yapmaya özendirici tedbirleri kapsamıdır. Yasal olarak bütün girişimcilerin yararlanabileceği, ancak uygulamada sürekli ve kaçınılmaz bir şekilde dışa bağımlı tekeli sermayenin çıkarına işleyen teşvik tedbirleri genel anlamda emekçilerin sömürülmesini artıran, ancak sömürü yöntemlerini gizleyen, uzun vadede de tekel dışı unsurların eritilmesini amaçlayan bir araçtır.

Son günlerde, mobilya ihracatında yapılan bazı yolsuzlukların ortaya çıkarılması ile tekrar gündeme gelen teşvik tedbirleri, kökeni geçen yüzyıla kadar uzanan, değişik dönemlerde ele alınan ancak 1960 yıllarından sonra en ge-

niş şekliyle sistematikleştirilen bir olgudur. Bunun günümüzdeki işleyişini açıklamadan önce, geçmiş uygulamalar hakkında kısa bilgi vermeyi yararlı görüyoruz:

II

Sermayenin teşvik edilmesi ile ilgili ilk girişimler 1860'larda yapılmıştır. 1866 yılında kurulan «İs-lah-ı Sanayi Encümeni» esnafın birleşerek şirketler kurmasını, ürünlerin daha üstün kaliteli imal edilmesini önermiştir. 1873 yılında ise çıkarılan bir fermanla fabrika kuracaklara gümrük ve vergi muafiyeti verileceği açıklanmıştır. Zaman zaman, çıkarılan diğer fermanlar ile bu muafiyetlerin süresi ve kapsamı genişletilmiştir.

İmparatorluk içindeki millici akımların güçlenmesi, sivil-asker aydın burjuvazi ile feodal aristok-rasi arasındaki çelişkilerin su yüzüne çıkması sonucu 1908 Devrimi gerçekleşti. Bu dönemde iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki Partisi'nin önde gelenlerinden Kara Kemal örgütün ekonomik ve politik görüşünü;

«Avrupa'da hükümetler ya işçiye ya da burjuva tabakalarına dayanırlar. Güç anlarında güvenecekleri toplumsal desteğe sahiptirler. Biz hangi sınıfa dayanacağız? Böyle güçlü bir sınıf Türkiye'de var mı? Bulunmadığına göre biz neden yaratmayalım?»

diye açıklamakta, bu sözleriyle etkisi uzun yıllar süren «milli iktisat» politikasının temellerini atmaktadır.

İttihat ve Terakki'nin kendisine destek olacak bir sınıf oluşturmak amacıyla yaptığı girişimler sonucu 1913 yılında «Teşvik-i Sanayi Kanun-u Muvakkatesi» çıkarıldı. Bu yasa ile;

a) Devlete ait araziden beş dönüme kadarının sanayiciye parasız verilmesi,

b) Sanayi işyerlerinin arazi ve emlak vergilerinden muafiyeti,
c) İthal edilecek makinalardan gümrük vergi ve resimlerinin alınmaması,

d) Hammadde ithalinde kolaylıklar sağlanması,

e) Hükümetin ihtiyacını, yerli imalatçılardan pahalı bile olsa satın alması,

esasları kabul edildi. Yerli sanayicilere büyük olanaklar tanıyan bu yasa, ülkenin önce I. Paylaşım Savaşına, ardından I. Ulusal Kurtuluş Savaşına girmesi sonucu uygulanamadı. I. Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrası Türkiye yine eskisi gibi «harap ve bitap» dir. 1922'de yapılan bir sayıma göre tüm sanayi işyerlerinin sayısı 33.058'dir. Buna «bir» işçi çalıştıran işyerlerinin bile dahil olduğu düşünülürse, ülke ekonomisinin ne durumda olduğu anlaşılır.

1923 sonrası ekonomi-politiğinin ana hatlarının belirlendiği İzmir İktisat Kongresi'nde, sanayiciler gurubunun istekleri arasında gümrüklerde himayecilik uygulanması, vergi muafiyetinin kapsamının genişletilmesi, sanayicilere kredi açacak bir bankanın kurulması gibi konular vardı. Türk Devriminin, öncü sınıfının karakterine uygun olarak, tamamlanmamış bir devrim olması, bu isteklerin kısa zamanda karşılanması sonucunu ortaya koydu. İttihatçı Kara Kemal'i anımsatırcasına:

«Türkiye'de sınıflar yok. Türkiye'de işçi sınıfı yok, çünkü gelişmiş bir sermaye yok. Bizim burjuvazimizi ise henüz burjuva sınıfı haline getirmek gerekiyor. Ticaretimiz çok cılız, çünkü sermayemiz yok. Yabancılar bizi eziyor. Benim amacım milli ticareti kaldırmak, fabrikalar açmak, yeraltı zenginliklerini meydana çıkarmak, Anadolu tacirine yardım etmek, zenginleşmesini sağlamaktır. Bunlar devletin önünde du-

ran işler. Biz bunları kanunlaştıracacağız.» (S. Aralov; Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları s. 234)

diyen Mustafa Kemal ve yönetimi, çok değil birkaç yıl sonra «Teşvik-i sanayi Kanunu»nu çıkardı. Yasaya göre:

a) Devlet, özel kişilerin fabrika kurmaları için gerekli araziye ücretsiz olarak verecektir; gerekirse arazileri istimlak edecek ve özel kişilere bağışlayacaktır.

b) Fabrikaya gerekli olan telgraf ve telefon hatları ücretsiz olarak çekilecektir.

c) Geniş bir vergi muafiyeti uygulanacaktır. Yatırımda kullanılacak makinalar ile imalat için gerekli hammaddelerden gümrük vergisi alınmayacaktır.

d) Kamu nakliyat tarifesinde tenzilat yapılacaktır.

e) Üretimin değerinin % 10'una kadar prim verilecektir.

f) Kamu kuruluşları, özel girişimcilerin ürettikleri malların fiyatı, ithal fiatından % 10'dan daha yüksek değilse, ihtiyaçlarını özel girişimcilerden karşılamak zorundadır.

(Yalçın Küçük, Kalkınma, Planlama ve Türkiye, s. 214)

1923—1929 Devresi genel olarak «liberal» bir politikanın uygulandığı dönem olarak kabul edilir. Ancak, özel girişimcilere tanıyan bütün bu kolaylıklara rağmen ekonomide beklenen değişimin sağlanamaması ve bunun yanı sıra dünya ekonomik krizi, liberal politikanın devletçi politikaya yerini bırakmasına neden olmuştur. Kamu girişimlerinin ağır bastığı 1930 sonrası dönemde bile, devletin sınıfsal niteliğinden dolayı, özel girişimcilere pek çok imtiyazlar tanınmıştır. Özellikle devletçi politikanın terkedilmeye başlandığı 1940 yılında çıkarılan «Milli Koçunma Kanunu» ile devletin çalışma mayacak durumda olan işyerlerine

hissedar olarak katılması, özel girişimcilerin işine yaramayan makinelerin devletçe satın alınması, belli bir malın ithalinde bir özel şirkete tekel hakkı verilmesi, özel girişimcilerin üretiminin devletçe satın alınması, ucuz ve kolay kredi sağlanması esasları gündeme getirildi (Korkut Boratav; Türkiye'de Devletçilik, s. 329-330).

Ne varki, bu çabalar da Türkiye ekonomisinde yapısal bir değişimin gerçekleşmesine, sanayi-in sürükleyici sektör haline gelmesine yardımcı olmadı. 1950 yılında hâla bir tarım ülkesi olan Türkiye'de sanayiın milli gelire katkısı sadece % 11,1'dir.

1950 seçimleri ile programında;

«İktisadi Hayatta özel teşebbüs ve sermayenin faaliyeti esastır.» (DP programı, Madde: 43) diyen DP'nin iktidara geçmesi özel girişimciler için yeni bir sayfanın açılmasını ifade ederse de. belirgin bir sanayi politikasının olmaması, iktidarın ABD tarafından hazırlanan raporlara uyarak tarım sektörüne ağırlık vermesi, sanayiın gelişmesine engel oldu. Türkiye'yi tam anlamıyla ABD uydusu haline getiren DP iktidarının 27 Mayıs 1960 ihtilali ile yıkılması, sanayiciler için bir başka dönemin başlamasıdır.

III

1960 sonrası kamuoyunu en çok meşgul eden konular «plan» «kalkınma», «sosyal adalet» gibi kavramlardır. 1950-1960 arası başıbozuk ekonomi politikasının acısı çıkarılmak istenircesine, her yerde bu kavramların sözü edilir oldu. Öyleki; plan, planlama, kalkınma Anayasaya bile girdi. Nitekim Anayasanın 41. maddesi:

«...İktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek; bu maksatla, milli tasarrufu artırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği

önceliklere yöneltmek ve kalkınma planları yapmak devletin ödevidir.»

derken, 129. madde; iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmanın planla gerçekleştirilebileceğini, bu amaçla bir planlama örgütünün kurulması gerektiğini belirtmektedir.

Ekonomi politikasındaki bu görüşler, aslında ülke ekonomisinde yeni bir gücün varlığını, daha doğrusu egemenliğini gösterir; Sanayicilerin oluşturduğu güç. Bir başka deyişle, 1960 İhtilali belirli yörelerde var olan feodal unsurların egemenliğine oldukça büyük darbeler indirmiş, ekonomide yön tayin edici unsur, dışa bağımlı sermaye olmuştur. Özellikle planlarda sık sık sanayileşmeden bahsedilmesi, sanayiın belirli çevreler için teşvik edilmesi, bunun kanıtıdır.

Kalkınma için sanayiın temel olarak alındığı 1960 sonrası yıllarda, sanayiın durumu özetle şöyledir: Sanayiın milli gelir içindeki payı % 17,2'dir. Başlıca sanayi ürünleri şeker, pamuk, ipliği, pamuklu ve yünlü dokuma vs. gibi, hammaddesi tarımdan gelen mallardır. Ağır sanayi tesisleri yok gibidir. Demir, çelik ve metalurji sanayii ürünlerine olan talep ancak ithal yoluyla sağlanmaktadır. Kağıt ve karton talebinin büyük kısmı da aynı yolla karşılanmaktadır. Temel sanayilerden biri olan «Kimya sanayii memleketimizdeki küçük sınıf tesislerin kurulması ile başlamış, fazla yatırım isteyen ana kimya sanayii henüz kurulamamıştır... Mevcut kimya tesislerinde tuz, gülyağı, valeks ve meyankökü ekstraktı işleyenler, memleket ihtiyacından başka ihracat da yaptıkları halde, diğer kimyevi madde tesislerinden bazılarının imalatı iç talebi karşılamadığı cihetle ithalata devam edilmektedir.» (İktisadi Rapor 1963, s. 39).

Lastik sanayii üç yabancı şirketin elinde bulunmakta, motorlu taşıt sanayii ise montajcılıktan ileri gidememektedir. Siyasal iktidara sahip olan sanayi sektörü kendisini güçlendirme çabasıdadır. 1962 yılında ithalatın % 40,2'sinin makina ve teçhizat olması bunu bir ölçüde doğrular. Bir ölçüde diyoruz, çünkü bu oranın içinde montaj sanayii için gelen makina ve teçhizat da yer almaktadır. İhracatın çok büyük kısmı bugün de olduğu gibi birkaç tarım ürününden oluşmakta, mamul ve yarı-mamullerin ihracat-taki payı % 8.6'da kalmaktadır.

İşte bu durumda olan bir sanayiye bazı destekler olmadan gelişmeyeceği açıktır. Bu konu ile ilgili olarak I. Beş Yıllık Kalkınma planında şöyle denmektedir :

«...Toplam tasarrufun artmasına paralel olarak özel teşebbüsün yatırımlarını artırması, bunların hızlı ve dengeli bir kalkınmanın gerektirdiği sahalara yöneltilmesi teşvik edilecek ve bu teşvikte doğrudan doğruya kontrollerden kaçınılması vergi ve kredi politikaları, sermaye piyasasının teşekkülü ve geliştirilmesi gibi dolaylı tedbirlere başvurulacaktır.» (I. BYKP. s. 525)

Planda tesbit edilen teşvik tedbirlerinin ilki 1963 tarih ve 202 sayılı yasa ile getirilmiştir. Yasaya göre, planda, belirlenen koşullara uygun olarak yapılan yatırımlardan elde edilen gelirin bir bölümü gelir ve kurumlar vergisinden muafittir. Yine aynı yıl çıkarılan 261 sayılı yasa ise ihracatı geliştirmeye yöneliktir. Bu yasa, Bakanlar Kuruluna; mamullerimize ihraç gücü kazandırmak amacıyla ile bunların ihracında alınan resim, vergi ve harçları kaldırma veya ihracatçıya iade etme yetkisini tanımıştır. 1964 yılında yürürlüğe giren 474 sayılı yasa da, yatırımlarda kullanılmak amacıyla ithal edilen makina ve teçhizattan alınan gümrük vergisinin beş yıllık bir sürede taksitlerle ödenmesini öngörmektedir.

Bu üç yasa, teşvik uygulamalarının 1967 yılı sonlarına kadar süren ilk devresini oluşturur. Bu devrede ihracatın teşviki amacıyla toplam 93.8 milyon lira ihracatçıya verilmiştir. İhracatta vergi iadesi uygulamasından en fazla yararlanan sanayi kolları çoğunlukla hafif sanayi olarak nitelendirilen gıda, dokuma ve giyim sanayileri ile demir dışı metaller sanayiidir.

(Bkz. Tablo I)

TABLO I 1964-1967 yıllarında İhracatta Vergi İadesi (1000 TL.)

	1964	1965	1966	1967
Gıda Sanayii	1.888	6.195	3.304	4.492
Dokuma - Giyim San.	5.539	10.698	4.641	4.379
Orman Ürünleri San.	704	1.255	3.330	1.589
Kağıt Sanayii	—	156	1.062	1.235
Demir dışı metaller San.	2.065	8.440	13.687	11.969
Diğerleri	1.912	2.566	1.523	1.225
TOPLAM	12.117	29.310	27.547	24.889

(Kaynak : 50 yılda Türkiye'de İhracatı Teşvik Tedbirleri, s. 14, 18)

Aynı dönemde toplam yatırım tutarı 17 milyar lirayı bulan 189 projenin 11 milyar liralık kısmı yatırım indiriminden yararlanmış-tır. 326 milyon lirayı bulan indi-

rim sonucu 130 milyon lira vergi tasarrufu olmuştur.

Özel kesime aktarılan milyonlarca lira sonunda ortaya çıkan tablo, eskisinden farklı değildir.

Türkiye ihracatı % 37 oranında artmıştır ama, ihracatın bileşiminde tarım ürünlerinin payı da artmıştır. (Bkz. Tablo II)

TABLO II

İhracatın Bileşimi

Tarım	1963	1967
Sanayi	17.7	14.5
Madencilik	3.0	4.0

(Kaynak: II. BYKP. s. 115, tablo 84)

Sanayi yapıda fazla bir değişim göstermemiş, sanayileşmenin gerçek göstergesi sayılabilecek yatırım malları üretimi 1962-1967 arasında % 9.9'dan % 11.7'ye çıkmıştır. Tüketim malları toplam üretimin yarısından fazlasını oluşturmaktadır.

Emekçilerin yarattığı değeri daha fazla yağmalamak isteyen genelde burjuvazi, özelde sanayi burjuvazisi 1967 yılı başlarından itibaren uygulanmakta olan teşvik tedbirlerinin yeterli olmadığı tezini ileri sürmeye başladı. İhracatın kârlı bir iş olmadığını ileri süren İstanbul kesimine, o güne kadar uygulamadan fazla yararlanamayan Anadolu burjuvazisi de katıldı. Odalar Birliği Genel Sekreteri olan Erbakan, dışa bağımlı tekeli burjuvazi ile aynı ağzı konuşmakta ve şöyle demektedir:

«Yurdumuzda bugün ithalat kârlı, ihracatsa kârsız bir iştir. Özellikle sanayi mamulleri ihracı sırf vatan sevgisi (!) ile yapılmaktadır. Sınai mamul ihracında zararı kapatacak oranda gelir ve kurumlar vergisi indirimi yapmak gereklidir.» (Milliyet, 4 Ağustos 1967).

Sermayenin talepleri Demirel Hükümetince kısa zamanda karşılandı, 1967 yılı sonlarında çıkarılan 933 sayılı yasayla teşvik tedbirlerinin kapsamı genişletildi. Yeni yasa ile:

a) Yatırım indiriminin miktarı % 80'e çıkarıldı.

b) Bakanlar Kuruluna, yatırım mallarından ve ithal edilen hammaddelerden alınan gümrük vergi, resim ve harçlarını tamamen veya kısmen kaldırma yetkisi verildi.

c) Bakanlar Kurulu kararı ile gerektiğinde sanayi bölgeleri açmak için istimlak yapabilmek hükmü getirildi.

d) İhracatçı ve yatırımcıların yararlanacağı özel kredi fonları oluşturuldu.

Yasanın bir diğer maddesi ile de DPT içinde bir «Yatırımları ve İhracatı Geliştirme ve Teşvik Bürosu» örgütlendi.

933 sayılı yasanın kabulünden kısa bir süre sonra yürürlüğe giren II. Beş Yıllık Kalkınma Planı da teşvik politikasının ana hatlarını şöyle belirtmektedir.

a) Bankalar sistemi özel sektörün kısa ve orta vadeli kredi ihtiyacını karşılayacak şekilde düzenlenecektir.

b) Sanayi teşvikinde selektif kredi politikasından geniş ölçüde yararlanılacaktır.

c) Plan hedeflerine uygun projelerin dış finansmanı kolaylaştırılacaktır.

d) Sınai mamul ihracında uygulanmakta olan vergi iadesi usulü basitleştirilerek daha yaygın hale getirilecektir.

(III. BYKP. s. 117-118).

933 sayılı yasanın yürürlüğe girmesi ile başlayıp, aynı yasanın TİP'in itirazı üzerine Anayasa Mahkemesince iptal edilmesi ile sona eren ikinci dönemde özellikle ihracatta vergi iadesine büyük ağırlık verildi. 1968 yılında iade edilen vergi miktarı, bir önceki yıla oranla 2.4 misli artarak 57.9 milyon liraya ulaştı. İade miktarı 1969'da çok daha fazlalaşarak 208.2 milyon lirayı buldu. Vergi iadesinin en çok olduğu sanayi dallarının başında doküma, tarım ürünleri, gıda, kimya ve demir

dışı metaller sanayileri gelmektedir. Bu listede dikkati çeken nokta tarım ürünlerinin de uygulama kapsamı içine alınmasıdır. (Bkz. Tablo III).

TABLO III

1968-1969 Yıllarında İhracatta Vergi İadesi

	(1000 TL.)	
	1968	1969
Gıda Sanayii	3.736	28.597
Dokuma-Gi. San.	22.399	35.288
Kimya Sanayii	10.594	42.356
Demir Dışı		
Metaller San.	14.400	23.033
Tarım Ürünleri	—	56.827
Diğerleri	6.745	22.167
TOPLAM	57.874	208.268

(Kaynak : 50 yılda Türkiyede İhracatı Teşvik Tedbirleri, s. 19)

İhracatta vergi iadesinin yanı sıra döviz kazandırıcı işlem olduğu gerekçesiyle birçok alanda da vergi iadesi sistemine gidilmiştir. Nakliyatta vergi iadesi, et ihracında vergi iadesi vs. gibi.

Herhangi birşey ihraç eden herkesin vergi iadesinden yararlandığı bu dönemde vergi iadesi oranı % 21.04 olmuştur.

Gümrük vergisi taksitlendirmesi sadece 1969 yılında 834.2 milyon lirayı bulmuş, bu yüzden devletin kaybı 214.8 milyon liraya ulaşmıştır. Yine 1969 yılında, ihracatçılar için kurulan selektif kredi fonundan 256.7 milyon lira kredi verilmiştir. İhracatı geliştirme ve Teşvik Fonundan 268.9 milyon lira kredi açılmış, buna rağmen 22 milyon dolarlık ihracat yapmayı taahhüt eden ihracatçılar 16.5 milyon dolarlık bir ihracatı gerçekleştirebilmişlerdir. 1968 ve 1969 yıllarında toplam yatırım tutarı 8.512 milyon lirayı bulan projelere 1.801 milyar liralık yatırım indirimi uygulanmış, bunun sonucunda Hazinesinin vergi geliri 321.5 milyon lira azalmıştır (Yatırımların ve İhracatın Teşvikine Uygulama Sonuçları - DPT. s. 24, 39).

Bu dönemde bazı ilginç uygulamalar da var. Örneğin sanayi kuruluşlarına uygulanması gereken yatırım indiriminden Yükseliş Koleji 1968 ve 1969'da olmak üzere iki kez yararlanmıştır. Bu dönemin DPT-Teşvik ve Uygulama Dairesi Başkanı günümüzün Maliye Bakanı Yılmaz Ergenekon'dur (Yürüyüş, Sayı: 1, s. 6).

Sanayici ve ihracatçılara teşvik amacıyla milyarlar verildiği halde, burjuvazi ihracatın artmasından sorumlu olacak birşeyler aramakta ve sonunda sözcü Şinasi Ertan:

«İhracatta söz sahibi ülkelerin yenilikleri incelenip bizde de uygulansaydı, ihracatımız basit artışlar göstermezdi.» (Cumhuriyet, 29/Ağustos/1969) diyebilmektedir.

933 sayılı yasanın iptalinden sonra başlayan son dönemde teşvik tedbirleri ile ilgili işlemler 474 sayılı yasa uyarınca yürütülmüş, bunun yanı sıra Türk Parasının Kıymetini Koruma yasasından da yararlanılarak pek çok kararname yayınlanmıştır. Örneğin, yasanın iptalinden kısa bir süre sonra yayımlanan 1/Kasım/1969 tarihli kararname «Türk Sanayi Mamüllerine dış pazarlarda rekabet gücü kazandırmak amacı ile bazı mallardan alınan gümrük vergisini % 50 oranında azaltmaktadır. Kendilerine geniş olanaklar sağlayan yasanın iptali, dışa bağımlı sermayeyi oldukça üzmüştür. Örneğin sermayenin güvenilir adamı Ahmet Kılıçbay;

«Özel sektörün plan hedeflerine yöneltilmesi için gerekli teşvik ve uygulama tedbirlerinin sayısı küçülmüştür. Sanayileşmenin teşviki ve geri kalmış bölgelerin sanayileşmesi güçleşecektir.» (Cumhuriyet, 31/Kasım/1969) derken bu üzüntüyü dile getirmektedir, ama yanlış bilgi verip kamuoyunu yanıltmak isteyerek.

Çünkü, ileride de açıklayacağımız gibi teşvik tedbirleri ile geri kalmış yöreler birşey kazanamamış- Üstelik teşvik uygulamaları sanayileşme için gerekli bir yöntem de değildir. 1970 yılı sonuna kadar alınan sonuçlar bunu doğrulamaktadır. Aralık 1970'de Bakanlar Kurulunda «planlı kalkınmanın sekiz yıllık uygulamasında kalkınmaya doğrudan doğruya etkili olan tarım ve sanayi sektörlerinin öngörülen hedeflerin çok gerisinde kaldığı» gerçeği açıklanmakta, Maliye Bakanı Mesut Erez kalkınma hızının % 4.8 olduğunu söylemektedir.

1970, ekonominin sürekli olarak dar boğazlara girdiği, devalüasyon sonucu oluşan enflasyonun hergün yeni boyutlara ulaştığı bir yıl oldu. Bu yıl sıkıntılı günler geçiren dışa bağımlı tekelci sermaye, bir yandan uzun yılların verdiği birikimin su yüzüne çıkmasıyla dev adımlarla gelişen sınıf mücadelesinden, öte yandan tekel dışı unsurların, «vahşi sermaye»nin güçlenmesinden korktuğu için 1971'in hemen başında siyasal iktidarı tam anlamıyla ele geçirdi, açık faşizmi uygulamaya başladı. Kısacası, 12 Mart'tan sonra ekonomik politika sermaye tarafından değil, onun da üstünde olan dışa bağımlı tekelci sermaye tarafından belirlenir oldu.

Ancak, 12 Mart Muhtırasında yazılı olan reformları gerçekleştirmek amacıyla kurulan I. Erim Hükümeti dışa bağımlı tekelci sermayenin istediği çıkarları sağlayamadı. Hükümetin ekonomi uzmanı Atilla Karaosmanoğlu, 14/Nisan/1971'de yaptığı basın toplantısında; «...tüm tedbirler bir arada dikkate alındığında, 1967-70 döneminde ekonominin katlandığı toplam yük 8.2 milyar liraya ulaşmaktadır. Bütün bunlara rağmen ihracatta gerekli artışlar sağlanamadığı gibi plan hedeflerine bile

ulaşılammıştır... Artık bir dogma olarak teşvik devresi sona ermiştir.» (Cumhuriyet, 15/Nisan/1971) diyerek beklenmedik bir çıkış yaptı. Dışa bağımlı sermaye teşvik uygulamalarından yararlananların azaltılmasını istiyordu ama kendisinin de devre dışı bırakılabileceği aklına gelmemiştir. Böyle bir davranışta bulunabilecek kişilerin yönetimden uzaklaştırılması gerekirdi. Bu amaçla yoğun bir propagandaya başlandı. Bir yanda, Türkiye Odalar Birliği Başkanı Raif Önger;

«Bütün yatırımları devletin yapmaya kalkması hazineye bür yük yük olur... Bunun yerine hür teşebbüsü teşvik edip, planın öngördüğü hedeflerin ... yatırımların çoğunu iş adamlarına yaptırıp, bütçe gelirlerinden alt yapılara ve ferdin yapamayacağı işlere devlet yatırımları yönelmelidir.» (Cumhuriyet, 9/Kasım/1971) derken, öte yanda Sosyal Demokrat Ertuğrul Soysal, ülke ekonomisinin genel bir durgunluk içinde olduğunu belirtip teşviklerin cesaretle uygulanmasını istemektedir. (Cumhuriyet, 16/Kasım/1971)

Sermayenin bu baskısı sonucu I. Erim Hükümeti çöktü, yerine sermayenin güvenine sahip kişilerden oluşan ikincisi kuruldu. Bu hükümetin Devlet Bakanı Nisan 1972'de yaptığı açıklama ile teşvik tedbirlerinin en geniş şekliyle uygulayacağını, bu amaçla bir yasa çıkarılacağını söyledi. Bakan açıklamasında Ortak Pazar'la rekabet etmeye hazırlanması gereken ekonominin özel sektör dahlinin en kısa zamanda sorumluluk yüklenmesi gerektiğini; özel kesimin Batı ile rekabet edecek olan sanayi dallarına eğilmek zorunda olduğunu da belirtiyordu. (Toplum, sayı: 2 s. 21)

Bakanın sözünü ettiği yasa Melen döneminde hazırlandı. Sanayiinin ancak teşvik tedbirleri ile

gerçekleşebileceği, Ortak Pazar'a girerken özel kesimin güçlü olması gerektiği, bunun da özel kesimin desteklenmesi ile sağlanabileceği, bu nedenle «teşvik uygulamalarının reformcu bir görüş ve cesaretle ele alınması lazım geldiği» gerekçeleriyle hazırlanan yasa 20 kadar yeni teşvik türünü kapsamaktadır. Bunların birkaçını şöyle sıralayabiliriz:

a) Gümrük vergisi, belediye hissesi ve ithalde alınan diğer vergi ve resimler toplamının kısmı veya tam muafiyeti,

b) Gümrük vergisi ve diğer vergilerin taksitlendirilmesi,

c) Süreli vergi istisnası,

d) Kurumlar vergisinden yatırım indirimi,

e) Yatırımlarda kullanılan bazı mallarda, dahilde alınan istihsal vergisi istisnası,

f) Yatırım mallarında vergi iadesi,

g) Kredi yardımları, orta ve uzun vadeli kredilerde faiz farkının ödenmesi,

h) Döviz kazandırıcı ticari faaliyetlerde gelir ve kurumlar vergisi istisnası vs.

Tasarı pek çok teşviki uygun görüyordu ama, bunlardan yararlanmak için büyük sermaye sahibi olmak gerekiyordu. Yani, tasarının getirdiği nimetlerden sadece dışa bağımlı tekelci sermaye faydalanacaktı. İşte bu tasarı, yetersiz bulunmakla beraber İstanbul ve Ege Sanayi Odaları tarafından savunuldu, buna karşılık tekel dışı unsurların belirgin bir güç yarattığı Anadolu'da eleştirildi. Bankaların da olumsuz tavır alması sonucu tasarı yasalamadı. Uygulamalar yine kararnemede yayınlama yolu ile yapıldı

1973 yılında yürürlüğe giren III. BYKB, teşvik tedbirlerinin gerekliliğinden bahsetmekte ve «...Geliştirilmek istenen alanlara ticari kârlılığı arttırarak ris-

ki azaltarak ve bu alanlara uygun miktar ve nitelikte yatırılabilir kaynak akımı sağlayarak yine piyasa sistemi içinde ekonomik faaliyetin düzenlenmesine imkan vermektedir.» (III. BYKP. s. 899 - 900)

demektedir. Planda ayrıca, uygulamalar ile ilgili formalitelerin de azaltılacağını belirtilmektedir.

12 Mart'ta başlayan açık faşizm dönemi 14 Ekim 1973 seçimleriyle yerini nisbi demokratik ortama bıraktı. Ancak, özünde kapitalizmi inkâr etmeyen partilerin siyasal iktidara geçmesi teşvik tedbirlerinin uygulanması açısından fazla bir yenilik getirmedi. Bazı kısıtlamalara gidildi o kadar. Zaten, siyasal iktidarın başka, ekonomik iktidarın başka ellerde olması durumu da uzun sürmedi, CHP-MSP koalisyonu yıkıldı. Bunun yerine sermayenin gerici kesimlerinin oluşturduğu MC hükümeti kuruldu. (MC'den önce işbaşında bulunan ara hükümetleri nitelik olarak MC'den çok farklı değildir.) Sermayenin değişik gruplarını temsil etmelerine, kendi aralarında sürekli iç-çelişkiler olmasına (son günlerde ortaya çıkan Koç-Sabancı mücadelesi gibi) rağmen sadece sola karşı birleşme ve sermayenin haklarını (!) koruma temelinde ortak olan hükümet, iktidara gelişinin ilk günlerinden beri teşvik tedbirlerinin uygulama alanını genişletmektedir. Örneğin; Cephe Hükümetinin 1 Nisan - 12/Haziran 1975 tarihleri arasında verdiği teşvik belgelerinin tutarı 17 milyar lirayı aşmaktadır. Bu nedenle hazinenin kaybı 3.1 milyar liradır. (Yeni Ortam, 3/Eylül/1975)

MC Hükümeti, uygulamanın alanını genişletmekle kalmayıp, yeni bir yasa tasarısı hazırlığı da yapmakta, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığınca hazırlanan yeni tarrı 1972 yılında hazırlanıp kabul

edilmeyen tasarıdan pek farklı değil. Bakan Abdülkerim Doğru'nun Ticaret Gazetesine yaptığı açıklamalara göre, tasarı mevcut teşviklere ilaveten bir çok yeni tedbirleri daha kapsamaktadır. Bunlar;

- a) Vadeli vergi istisnası; vergi, resim ve harçların istisnası, ertelenmesi, ödemesiz devreler sonunda taksitle tahsili,
- b) Yatırım indirimi nispetlerinin yükseltilmesi,
- c) İstihsal vergi istisnası, dahilden sağlanan mallara da vergi iadesi yapılması,
- d) Eanka ve Sigorta işlemlerinde kolaylıklar sağlanması,

Ticaret, 9/Haziran/1975 olarak sıralanabilir.

933 sayılı yasanın iptalinden sonra başlayan ve büyük kısmı 12 Mart dönemine raslayan teşvik uygulamalarının son devresine ait istatistiki bilgiye de kısaca yer verelim. Bu devrede ihracatta vergi iadesi yoluyla bir kaç kişinin cebine gönderilen para miktarı 3.3 milyar lira kadar. Vergi iadesinden en çok yararlanan iş kolunda dokuma ve giyim sanayiidir. Bu iş kolunda ihracat yapanlara 5 yılda toplam 841 milyon lira vergi iade edilmiştir. Bunu 300 milyon liradan fazla iade alan gıda ve kimya sanayii takip etmektedir. (Bkz.Tablo IV)

TABLO IV 1970-1974 Yıllarında Vergi İadesi (1000 TL.)

	1970	1971	1972	1973	1974
Gıda Sanayii	25.953	45.882	70.507	99.335	59.969
Dokuma - Giyim San.	56.661	96.693	108.881	287.150	292.372
Kimya Sanayii	45.709	42.905	107.963	60.578	45.998
Demir Dışı Met. San.	29.055	34.926	57.611	64.017	59.994
Deri-Kösele San.	9.962	37.335	83.393	12.267	82.091
GENEL TOPLAM	289.501	335.277	717.711	1.053.903	855.254

(Kaynak : 1970-1974 yılları İktisadi Raporlar.)

Gumruk vergi ve resimlerinin taksitlendirilmesi işlemi sonucu hazine, yarım milyarı aşkın kayba uğradı. 1970'de 151 milyon, 1971'de 308 milyon, 1972'de 256 milyon liralık gümrük vergisi taksitle bağlandı. 1970 yılında 882 milyon liralık yatırım indirimi yapıldı, bunun sonucunda hazinenin kaybı 359 milyon lirayı buldu.

IV

Buraya kadar, yüzeysel de olsa teşvik tedbirlerinin gelişimi, uygulanış hakkında bilgi verdik. Akla hemen bir soru geliyor. Pe-ki, bu tedbirler sanayimize ne kazandırdı? Cevap; hemen hemen hiçbir şey. Türkiye bugün de eskisi gibi bir tarım ürünleri ihracatçısı. İhracatın % 72.6'sını tarım ürünleri ve ancak % 21.5'ini sanayi mamulleri oluşturmaktadır.

(III. BYKP. s. 115) Sanayiinin iç yapısı da fazla değişmemiş durumda. Yarım malları üretiminin imalat sanayii toplam üretimi içindeki payı 1962'den 1972'ye kadar % 43 oranında artarak % 14.0'a ulaşmış durumda. Artışın çok büyük kısmının montaj sanayi ve TV. buzdolabı, çamaşır makinası gibi dayanıklı tüketim malları sanayiinde olduğu da unutulmamalı bu arada.

Teşvik uygulamaları sonucu bölgesel eşitsizliklerin ortadan kalkacağı iddiası da gerçeklere uymamaktadır. Yapılan bir araştırmaya göre; 1973, 1974 ve daha sonraki yıllarda yatırım yapmak için teşvik belgesi alan 30.5 milyar TL. lik özel teşebbüs yatırımının % 60'ı Türkiye'nin en kalkınmış yedi iline dağılmıştır. 7.5 milyar TL. ile

(%25) İstanbul başlıdır. Ahmet Aker, Dışa Bağımlı Tekelleşme, s. 31) Burada bir örnek daha verelim: Halka açma kaydıyla 1973 yılında 39 projeye teşvik belgesi verilmiştir. Bu 39 projenin sadece 7 tanesi Doğu Anadolu'dadır. Aynı şartla 1974'de teşvik belgesi alan 47 projenin ise 2 tanesi Doğu'da

bulunmaktadır. (Anka - Ekonomi Bülteni 27-28/Şubat/1975)

Teşvik tedbirleri vasıtasıyla ihracatın artırılacağı tezi de doğru değildir. III. BYKP'nin verdiği rakamlara göre, her yıl artan vergi iadesine rağmen ihracat çoğu zaman planlanan hedefe ulaşamıştır. (Tablo V)

TABLO V İhracat Plan Hedefleri ve Gerçekleşmeleri

Yıllar	Tarım Ürünleri		Madencilik Sanayi (Milyon \$)			
	Plan	Gerçekleşme	Plan	Gerçekleş.	Plan	Gerçek.
1963	269.8	291.9	22.0	10.9	56.0	65.3
1965	298.0	361.0	24.0	21.0	71.5	81.4
1967	348.9	625.9	26.0	20.7	82.3	75.7
1969	427.0	402.7	34.0	35.0	114.0	99.1
1970	445.0	442.6	37.0	42.7	133.0	103.2
1971	465.0	491.3	40.0	40.1	160.0	145.2
1972	490.0	525.0	42.2	37.0	196.9	188.0

(Kaynak : III. BYKP. s. 56 tablo45'den çıkarıldı)

Dış ticaretimizin son durumunu gazetelerden kolayca takip edebiliriz. İşte bir-iki örnek :

«Türkiye'nin dış ticaret açığı büyük bir hızla büyümeye devam ediyor.» (Ticaret, 5/Ağustos/1975) «İhracatta ise 1975 yılının geçtiğimiz yedi ayı içinde tarımsal ürünler ihracatı 402.0 milyon dolar seviyesinde kalmıştır. Bu miktar geçen yıla oranla % 27 daha azdır... Sanayi ürünleri ihracatı ise 1975'in Ocak - Temmuz devresinde 280.5 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Geçen yıla göre gerileme oranı % 23.2...» (Cumhuriyet, 28 Ağustos/1975)

Yukarıdaki alıntıların da gösterdiği gibi Türkiye'de ihracatın artması teşvik tedbirlerinden bağımsız bir olgu iken Ticaret Bakanı Halil Başol bunu kabul etmemekte;

«Sınai mamul ihracatımızın gelişmesinde önemli bir rol oynayan teşvik tedbirleri uygulamasına devam edilmektedir. Yakında Resmi Gazetede yayımlanacak olan vergi iade listelerinin uygulamaya konulmasıyla ihracatımıza

yeni rakamlar getirilecektir.» (Ticaret, 21/Ağustos/1975)

Teşvik tedbirleri aracılığı sonucu yatırımların kısa zamanda artacağı, böylece hazine gelirinin de çoğalacağı görüşü de yanlıştır. Her yıl 10 milyarı aşan teşvik belgesi verilmekte ancak vergi gelirlerindeki artış, maaşlı ve ücretli kişilerden sağlanan artış yüzünden olmaktadır. Vergilerin bir kısmı da dolaylı olarak halktan alınmaktadır. Örneğin 1969 yılı sonunda çıkarılan bir kararname ile bazı malların gümrük vergisi sıfıra indirilmişti, bunun 1970 yılında 950 milyon liralık bir vergi kaybı yaratacağı hesaplanmıştır. Bu bilginin açıklandığı gün tekel maddelerine % 14-30 oranında zam yapılmış, Başbakan Demirel «yeni vergiler gelecek» demmiştir. (Cumhuriyet, 5/Aralık/1969)

Bugün teşvik tedbirleri genel olarak hiçbir disipline bağlı olmadan uygulanmakta, dışa bağımlı tekeli sermaye ve onun çevresindeki ufak bir azınlığın hazırladığı her proje teşvikten yararlanmakta, öyle ki, hayali mobilya ihracı bile

yapılmaktadır. Kısacası uygulanan teşvikler sadece sermayeye sermaye katmaktadır. Yasaların başına göstermelik olarak bile olsa konulan gerekçelerin; ihracatın artırılması, bölgelerarası iktisadi eşitsizliğin giderilmesi, devlet gelirinin artması, hiçbiri gerçekleşmemiştir. Hala ihracatımızın birleşimi aynıdır. hala Doğu en geri bölgedir, ha-

1975 SONBAHARINDA TÜRKİYE DIŞ TİCARETİ

Türkiye, 1930'ların devletçi dönemi ile 1940'ların savaş yılları dışında, 1923'den bu yana sürekli ve giderek artan dış ticaret açıklarıyla karşılaştı. Dış ticaretin açık vermediği dönemlerin ortak özelliği, bunalım ya da savaş nedeniyle, gelişmiş kapitalist ülkelerle Türkiye arasındaki ticari ilişkilerin zayıflaması. Bu durum, dışa açık bir Türkiye ekonomisi için dış ticaret açıklarının doğal ve olağan olduğunu gösteriyor.

Dış ticaretteki açıklar Türkiye için önemli sonuçlar doğurdu. Bunlardan ilki, Türk parasının 1946, 1958 ve 1970 yıllarında önemli ölçülerde devalüe edilmesi. Her seferinde, devalüasyonun ithalatı azaltıp ihracatı artırması beklendi. Her seferinde de bekleyişlerin boşa çıktığı görüldü. İkinci önemli sonuç dış ticaret açıklarının finansmanı ile ilgili. Bu amaçla, gelişmiş kapitalist ülkelerden ve uluslararası kuruluşlardan önemli miktarlarda borç alındı. Türkiye'nin dövizle ödenecek dış borç toplamı 1974 sonunda 4 milyar dolara yaklaştı. Böylesine büyük bir borç yükünün yarattığı sakıncalı durumun en iyi örneği 1950'lerde görüldü. 1958'de dış ödemelerini yapamayacak duruma gelen Türkiye'ye yıl ortalarında Paris'de yapılan ve gelişmiş kapitalist ülkelerle, Uluslararası Para Fonu gibi bu ülkelerin güdümündeki kuruluşların katıldığı bir kon-

la devlet gelirlerinin büyük bölümü memur-işçi kesiminin kazançlarından kesilen vergilerden oluşmaktadır. Burjuvazinin kendisinin hazırladığı Anayasa'ya bile aykırı olan teşvik uygulamaları, bugün emekçi halkın sistemli bir şekilde soyulmasını sağlayan bir araçtan başka bir şey değildir.

feransta, 350 milyon dolarlık yeni kredi açıldı. Buna karşılık, Türkiye, parasının değerini düşürmeyi ve sözkonusu ülkeler ve kurumlarca önerilen ekonomik önlemleri almayı üstlendi.

Son sıralarda, Türkiye'nin dış ticaretindeki olumsuz gelişmeler nedeniyle bir «döviz darboğazı»na girmiş olduğu söylenmeye başlandı. Bugünkü durumu değerlendirmek için ilk olarak 1963 sonrası gelişmelere kısaca gözatmak gerek.

1963-70 arasında Türkiye'nin dış ticaret açığı yılda ortalama % 2'lik bir hızla büyüyordu. 10 Ağustos 1970 devalüasyonu ile bu durumun düzeltilmesi amaçlandı. Ama, beklenenin aksi oldu (1). 1970 sonrasında ithalatın yıllık artış hızı % 4.7'den % 41.3'e sıçradı. İhracatın ise % 6.9'dan % 27'ye. Bunun sonucu olarak dış ticaret açığı yılda ortalama % 58,1 oranında artmaya başladı. Kaldı ki, ihracat artışının temel nedeni, dünya konjonktürünün elverişliliği nedeniyle ihraç malları fiyatlarında ortaya çıkan yükselmelerdi. Miktar olarak alındığında, 1963-67 döneminde yılda ortalama % 9,8'lik artış gösteren ihracat, 1971-74 döneminde yılda % 8'lik bir hızla artıyordu. Yurtdışındaki işçilerin gönderdikleri dövizler Türkiye'yi bu güç durumdan kurtardı. Bu dövizler 1970'de 273 milyon dolar iken 1973'de 1183 milyon dolara

yükseldi. Böylece dış ticaret açığının kapatılmasında en önemli öge haline geldiler. Bu beklenmedik artışın ilerde de süreceği sanıldı. Türkiye dış ticaretinin geleceği ile ilgili bazı iyimser kestirimler (tahminler) yapılmaya başlandı. Hatta Türkiye'nin dış ticaret sorununu çözdüğü bile söylendi. Oysa 1974'de ihracat yavaşlarken, ithalat hızla gelişmesini sürdürdü. Dış ticaret açığı 1973'dekimin 3 misline çıktı. İşçi dövizlerindeki artışın % 20 düzeyinde kalması, dış finansman sorununun yeniden önem kazanması sonucunu doğurdu.

1975'de olumsuz gelişmeler daha da belirginleşti. İlk 9 aylık ihracat, 1974'ün aynı dönemine oranla % 14 eksik olarak, 992 milyon dolar düzeyinde gerçekleşti. Oysa, ithalat, 1974'ün aynı dönemine oranla % 39 artarak 3535 milyon dolara çıktı. Bunun sonucu olarak da 2543 milyon dolarlık bir dış ticaret açığı çıktı ortaya. Bu, 1974'ün aynı dönemdeki açıktan % 80 daha fazla. İşçi dövizleri ise, 1974'ün ilk 9 ayındaki oranla % 8 eksik olarak, 1022 milyon dolar düzeyinde kalan olumsuz gelişmelerin sonucu olarak, Türkiye 1975 yılı içinde milyar dolara yakın döviz kaybına uğradı.

MC Hükümeti bu durum karşısında iki yönlü bir politika izledi. Bunlardan birincisi, Nisan'dan bu yana Türk parasının dolar karşısındaki değerinin, zaman zaman yapılan «para ayarlamaları» ile % 6,4 oranında düşürülmesi. Bir de, ihracatta vergi iadesi kapsamının genişletilmesi yolu ile belirli mallar için gizli devalüasyona gidildi. Ya da, döviz gelirlerine kaynaklarına göre farklılaştırılmış kur uygulanması ile «kısmi devalüasyonlar» yapıldı. Bu önlemlerle ithalatı azaltıp ihracatı artırmak amaçlandı. İzle-

nen politikanın ikinci yönü, dış ticaret açığının finansmanı ile ilgili. Burada, dış borçlanma yoluna gidildi. Bu nedendir ki Nisan'dan bu yana 15 milyar TL'ni aşkın yeni dış borç alındı.

1975'deki dış borçlanma bundan öncekilerden farklı. Çünkü Avrupa piyasalarında dolayan ve «sıcak para» diye nitelenen özel fonlar Döviz Çevrilebilir Mevduat (DÇM) hesapları aracılığıyla Türkiye'ye çekilmeye çalışıldı. Haziran ve Temmuz aylarında önemli bir gelişme gösteren DÇM hesaplarında daha sonraları bir yavaşlama görüldü. Ekim ortalarında 831,6 milyon dolara ulaşan bu hesaplardaki yavaşlamanın süreceği beklenmekte. Dolayısıyla, dış ticaret açığının finansmanı konusunda bu fonlardan uzun süreli yararlanma sözkonusu değil.

DÇM hesaplarına yatırılan dövizlere bankaların ödediği faiz cari faiz haddinden % 1,75 puan daha yüksek. Bu hesaplarda biriken dövizler karşılığında Türkiye bankaları kapitalistlere kredi açıyor. Türk parasının değerinde yapılacak bir değişiklik sonucu bankaların uğrayacağı zararı Hazine karşılayacak. Örneğin % 20'lik bir devalüasyon yapıldığında hazinenin zararı 2 milyar TL'nin üzerinde olacak. Çoğu 6-12 ay vadeli olan bu hesaplardaki dövizlerin çekilmesi Merkez Bankası kaynaklarını önemli ölçüde zorlayacak. Çünkü, bugünkü ithalatın finansmanında kullanılan bu kredilerin, gelecek yılın ihracat gelirleri kullanılarak ödenmesi gerek. Bu ise ihracatta önemli sıçramaları gerektiriyor. Eğer bu gerçekleşmezse, gelecek yıl dış borçlanmanın hızla artması zorunlu. DÇM hesapların bir başka olumsuz etkisi daha var. Bu hesaplar aracılığıyla, Merkez Bankası'nın denetimi dışında bir kredi kaynağı yaratılmış oldu. Özel kesimin Mer-

kez Bankası kredilerini kullanımının azalmasının nedeni bu. Böylece, bir yanda ülke içindeki enflasyon körüklenmiş olurken diğer yanda da, plan gereklerine uygun bir para ve kredi politikası uygulama olanağı iyice azalmış oluyor.

Bugünkü durumun temel nedenlerini ortaya koymak ve açıklamak için Türkiye dış ticaretinin gelir ve gider kalemlerinin yapısını ve temellerini incelemek gerek.

İhracatın en önemli niteliği tarım ürünlerine dayalı olması. 1974 yılında tarım ürünlerinin ihracat içindeki payı % 59, sanayi ürünlerinin ise % 37. Ancak bu durumun yanıltıcı olduğunu belirtmek gerek. Çünkü, nelerin sanayi ürünleri sayılacağı bir tanım sorunu ve Türkiye'de, kullanılan tanım uluslararası tanımlara oranla çok geniş tutuluyor. Örneğin, leblebi, kepek, küspeler, tuzlu zeytin, kavrulmuş kuru yemişler, peksimet gibi ürünler sanayi ürünü sayılıyor Türkiye'de. Dolayısıyla, Türkiye ihracatı içinde sanayi ürünlerinin payı olduğundan büyük gösteriliyor. Örneğin, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nın (UNC TAD) yaptığı bir araştırmaya göre Türkiye'nin tüm ihracatı içinde gerçek sanayi ürünlerinin payı 1965 yılında % 2,5 dolayında idi. Oysa resmi istatistiklere göre bu pay % 17,6 düzeyinde (2). Benzer bir çalışmada, E. Manisali, 1973 yılı için sanayi ürünleri payının % 22 dolayında olduğunu belirtiyor (3). Resmi istatistiklere göre bu oran % 33,7.

Türkiye ihracatının bir başka önemli özelliği, toplam ihracat gelirinin % 50'ye yakın bir bölümünün 4 üründen (fındık, tütün, pamuk, kuru üzüm) sağlanması. İhracat yapısının bir başka niteliği ise, 1974 yılında toplam sanayi ürünleri, ihracatının % 69'unun 5

sektörün (gıda-içki, dokuma, orman ürünleri, deri-kösele ve kimya) ürünlerinden oluşması. Kimya sektörü içindeki en önemli kalem ise gülyağı. Bu sektörlerin ortak özelliği «tarıma dayalı» olmaları. Bu 5 sektöre petrol ürünleri ile demir dışı metalleri de kattığımızda, sözkonusu 7 sektörün sanayi ürünleri ihracatı içindeki payı % 90'ı buluyor. Türkiye'nin esas olarak tarıma ve madencilığe dayalı, ağırlığını üç, dört ürünün oluşturduğu bir ihracat yapısına sahip olduğu ortada. Bu ürünlerin bir özelliği gelir esnekliklerinin düşük olması. Diğer ülkelerin bu ürünlere olan talebi, gelirlerindeki artışa oranla daha yavaş geliyor. Bu nedenle Türkiye'nin bu ürünlerin ihracatında önemli atılımlar, sıçramalar gerçekleştirmesi beklenemez. Tarıma dayalı olma nitelikleri de üretimde büyük sıçramaları, en azından kısa dönemde, olanaksız hale getiriyor. İhracatı esas olarak Türkiye dışındaki koşullarla belirlenen bu ürünler kapitalist dünyadaki gelişmelere karşı çok duyarlıdır. Son yıllarda kapitalist dünyada görülen bunalımın Türkiye ihracatı üzerindeki olumsuz etkileri bunu bir kez daha doğruladı. Türkiye'nin bu dış gelişmeleri etkilemesi olanağı ise yok. Aksine, bu yoldan bunalımı ithal ediyor.

Buna karşılık, «tüketim malları üretimine yönelik» sanayi yapısı, Türkiye'nin bazı basit tüketim malları dışında sanayi ürünü ihraç etmesini engelliyor. Dayanıklı tüketim malları ile bazı yatırım malları açısından da benzer bir durum var. Bu alanlarda çalışan kuruluşların montajcı niteliği taşıması ve geniş ölçüde ithal malı girdiyi gerektirmesi, dışarıyla rekabet ve dolayısıyla ihracatı olanaksız hale getiriyor. Öyleyse ihracatın yavaş gelişmesinin ve 1975'deki gerilemesinin temelinde,

Türkiye'nin sanayi yapısının geri-
liği ve temelde tüketim malı üre-
timine dönük olması yatıyor.

İhracatın gelişmesi konusun-
da, Ortak Pazar üyeliği kendine
bağlanan umutları boşa çıkardı.
AET daha balangıçta, Türkiye'nin
kendine geniş ölçekte ihraç ede-
bileceği bazı ürünlerde, Türkiye'-
ye tanıdığı ayrıcalıkları, konten-
janlar ve gümrük sınırlamaları ile
kısıtladı. Diğer yanda, Akdeniz
yöresindeki ülkelere ve 145 azge-
leşmiş ülkeye tanıdığı ödünler ile
Türkiye'ye AET ortaklığının sağ-
ladığı ayrıcalıklı durumu hemen
hemen tamamen ortadan kaldır-
dı (4). İşte bu nedenledir ki, 1970
sonrasında AET'nin Türkiye'nin
ihracatı içindeki payı hiçbir geliş-
me göstermedi. Buna karşılık, Tür-
kiye'nin ithalatı içindeki payı sü-
rekli arttı. 1970 sonrasında Türki-
ye'nin AET ile yaptığı ticaret-
teki açığının yılda ortalama % 75
artış göstermesinin nedeni bu.

İhracatın artırılması konusun-
da büyük umutlar bağlanan ihra-
catta vergi iadesi uygulaması da
başarılı olmadı. Bunun en iyi kanıtı
şu: 1974'de % 15 dolayında olan
ortalama vergi iadesi oranı 1975'-
in ilk yarısında % 20'ye yaklaştı.
Ancak, ihracat gerilmekte devam
ediyor. Çünkü, dış piyasalardaki
olumsuz gelişmeler etkenliklerini
sürdürüyorlar.

İthalatın yapısı da Türkiye'-
nin sanayi yapısını yansıtıyor.
1974 yılında yatırım maddelerinin
ithalat içindeki payı % 34, ham-
maddelerinki ise % 62 idi. Yatırım
malları ithalinin nedeni sanayi
tüketim malı üretimine dönük ol-
ması. Sanayi montajcı niteliği ve
kullandığı girdiler bakımından bü-
yük ölçüde dışa bağımlı olması,
hammadde ithalının yüksek dü-
zeyde olması sonucunu doğuruyor.
Gerek yatırım malları ve gerek
hammadde açısından dışa bağımlı

olan sanayi üretimi artıka ithal-
gerekleri de artıyor.

Burada yabancı sermayeli şir-
ketlerin etkisine de değinmek ge-
rek. DPT'nin 1975'de yaptığı bir
araştırmaya göre, yabancı serma-
yeli şirketlerin imalat sanayii sa-
tışları içindeki payı 1963-70 arasın-
da % 150'lik bir artış göstererek
% 6,9'dan % 16,4'e çıkmış. DPT
yayınında bunun «uluslararası
normlara göre çok hızlı bir artış
olduğu» da belirtiliyor (5). Yaban-
cı sermayeli firmaların satışların
% 30 ve daha fazlasını kontrol et-
tikleri sanayi kollarının toplam ih-
halat içindeki payı; 1975'in ilk ya-
rısında % 30'a varırken, ihracat
içindeki payları % 6 düzeyinde ka-
lıyor (6). Bu konudaki bir başka
gösterge, yabancı sermayeli firma-
ların ithal ettikleri girdilerin yer-
li girdilerin çok üstünde olma-
sı (7). Buna karşılık, bu şirketle-
rin 1973 yılında 14 milyar TL'na
varan satışları içinde döviz ge-
lirleri yalnızca 460 milyon TL.
(8). Bütün bunlar şu vargıyı doğ-
ruluyor: «Kullanılan girdiler baki-
mından büyük ölçüde dışa bağımlı
olan yabancı sermayeli ortak-
lıklar, ihraç olanakları sözkonusu
olunca bütünüyle yerli piyasaya
yönelmektedir» (9).

Bir de son yıllarda ve özellikle
1975'de etkili olan bazı geliş-
meler var. Örneğin, ithalattaki li-
berasyon oranı son yıllarda süre-
kli artış göstererek % 65'e yükseldi.
Oysa, ithalatın en fazla libere ol-
duğu 1950'lerde bile bu oran % 60'ı
aşmamıştı. Günümüzde, ithalatın
hızlı artışında etkili olan bir başka
neden de ithal malı fiyatlarının
artmaya devam edeceği ve Türk
parasının değerlerinin düşürüleceği
konusundaki beklentiler. Bunlar,
ithalatın, aşırı stoklama ve spekül-
asyon amacıyla artırılması sonu-
cunu doğuruyor. Boyutları bilin-

meyen bir diğer neden ise Kıbrıs sorunu nedeniyle artan savaş araç ve gereçleri ithalatı.

Türkiye'nin ihracatının ve ithalatının yapısının doğurduğu bir başka olgu da ihraç ve ithal mallarının fiyatları ile ilgili; dış ticaret hadleri kötüleşiyor. Türkiye'nin 1967'de 100 olan dış ticaret hadleri 1975'in ilk yarısında 75 düzeyinde. Demek ki Türkiye'nin ihraç ettiği malların fiyatları ithal edilenleri ya da daha yavaş artırıyor. Bunun anlamı şu: 1967'de 100 birim ithalat yapabilmek için 100 birim ihracat gerektiği halde 1975'de 133,3 birim gerekiyor. Bunun nedeni, Türkiye'nin esas olarak tarım ürünleri ile tarıma dayalı sanayi ürünleri ihraç etmesi, buna karşılık ara ve yatırım malı niteliğindeki sanayi ürünleri ithal etmesi. Genellikle gelişmiş kapitalist ülkelerdeki tekellerce üretilen ara ve yatırım mallarının fiyatları ilk gruba oranla daha hızlı artıyor. Bu durum yalnız Türkiye için değil hemen hemen tüm az gelişmiş ülkeler için geçerli. Ancak, dış ticaret hadlerinin kötüleşmesi, az gelişmişlerden gelişmiş kapitalist ülkelere doğru bir değer aktarımı anlamına da geliyor. Örneğin, Türkiye'nin 1963-73 arasında bu yolda 20 milyar TL.'ni aşkın bir kayba uğradığı tahmin edilmekte. Oysa, aynı dönemde 31 milyar TL.'lık dış borç alındı. Demek ki, sağlanan dış borçların 2/3'ü ticaret hadlerindeki

olumsuz gelişme nedeniyle yitirilmiştir.

Son olarak, işçi dövizlerindeki gelişmelere de değinmek gerek. Bu dövizlerin miktarı batının kapitalist ülkelerindeki ekonomik koşullarla yakından ilgili. Bu nedenle de sürekli ve kararlılık gösteren bir kaynak niteliğinde değildir. Kapitalizmin günümüzdeki genel bunalımı bu döviz gerilemesinde gerilmeye yol açtı. Böylece, dış finansmanı böylesine belirsiz bir kaynağa bağlanmanın sakıncaları açıkça ortaya çıktı. Türkiye ile gelişmiş kapitalist ülkeler arasındaki bağımlılık zincirinin bir halkasını oluşturan bu dövizler kapitalist dünyadaki bunalımın Türkiye'ye aktarılmasında etkili oldular.

Buraya kadar söylenenler gösterdi ki, Türkiye'nin dış ticaret alanında karşılaştığı sıkıntıların, güçlüklerin kökeninde, tüketime yönelik, kullandığı makina-teçhizat, diğer girdiler ve sermaye yönünden dışa bağımlı, montajcı niteliği ağır basan sanayi yapısı yatmakta. Dolayısıyla, sorun bir dış ticaret değil sanayileşme sorunu. Dış ticaretteki darboğazla ilgili olarak alınacak önlemler, temelde yatan sanayi yapısına yönelik olmadıkları sürece, etkisiz olacak, durumu ancak geçici olarak değiştirmekten öte gidemeyecek. Dış ticaret alanındaki güçlüklerin, tıkanıklıkların giderilmesi Türkiye'nin sanayileşmesi konusunda köklü değişimleri, herşeyden önce, sanayileşme modelinin değiştirilmesini gerektiriyor.

NOTLAR :

1. Danışman, M. ve N., «10 Ağustos Devalüasyonunun Türkiye İhracatına Etkisi, İGEME Dergisi, s. , n. 1, Ocak-Mart 1974, s. 98; Toğay, D., «İhracatın Yapısı ve Özellikleri,» İGEME,

Sanayimizin ve ihracatımızın Gelişme Yönleri Symposiumu, Ankara 1974 içinde, s. 47-8.

2. Kırdar, Ü., «Çok Uluslu Şirketler Sorunları» Ekonomik ve sosyal Etüdler Konferans Heyeti, **Türk Ekono-**

- misinde Tasarruf Açığı ve Dış Finansman Sorunları, (teksir), İstanbul 1974, s. 29.
3. Manisalı, E., «Sanayileşme Süreci içinde İhracatın Gelişme Yönleri,» İGEME a.g.e., içinde, s. 78.
4. Togay, a.g.e., s. 63-64; Manisalı, a.g.e., s. 87-89.
5. DPT, Dünya Ekonomisindeki Gelişmeler, Temmuz 1975 Ankara, s. 52.
6. DPT, Ekonomik Rapor, Ağustos 1975, Ankara, s. 22
7. Cumhuriyet, 4 Temmuz 1975, s. 10.
8. A.e.
9. A.e.

TARIMSAL KREDİLER SORUNU

1975 Türkiye'sinde nüfusun % 60'tan çoğu kırsal alanlarda yaşamakta, aktif nüfusun % 65 kadarı tarım sektöründe çalışmakta, milli gelirin % 27'si, ihracat gelirlerinin % 72'si tarımsal ürünlerden sağlanmaktadır. Bunların yanısıra, tarım sektörü dışı bağımlı olarak gelişen sanayi için ucuz hammadde temin etmekte, işgücünden atıl kapasite yaratarak işçi ücretlerinin düşük kalmasına neden olmaktadır.

Ülke ekonomisinin dengesizliği, çarpıklığı tarım sektöründe de kendisini göstermektedir: Arazi mülkiyetindeki, tarımsal gelir dağılımındaki, kredi kullanmadaki eşitsizlikler bunlardan birkaçı sadece. Burada kısaca kredi sorunu-na değineceğiz.

Gerçek sanayie hammadde vermek, gerekse sanayi ve hizmetler sektörüne kayan nüfusa besin sağlamak gibi önemli iki işleve sahip olan tarım sektörü 1950'lere kadar oldukça ihmal edilmiştir. Bunda Cumhuriyetin ilk yıllarında kalkınma çabalarının sanayileşme ve ticaret üzerinde yoğunlaştırılmasının büyük etkisi vardır. Bir başka deyişle 1950'lere kadar tarımda mevcut yapı korunmaya çalışılmış, yapısal değişimlerin gerçekleşmesi üzerine fazla uğraşılmamıştır. Gerçi sık sık toprak reformundan, kredi dağıtılmasından söz edilmişse de hepsi sözde

kalmıştır. Ancak 1950 seçimiyle işbaşına gelen, Demokrat Parti, Amerika'nın önerilerine uyarak «yeşil plan - yeşil kalkınma» sloganlarıyla tarıma eğilmiş toprak ağalarının kapitalistleştirilmesine hizmet etmiştir. Bu amaçla 1949'da başlayan tarımda makinalaşmaya daha büyük bir hızla devam etmiş, bunu tarımsal krediler de artırarak desteklemiştir. Burada unutulmaması gereken nokta, verilen kredilerin toprak ağalarının işine yaradığı olgusudur. Çünkü, tarımsal kredi dağıtmakla yükümlü olan Ziraat Bankası tapu karşılığı ve arazinin büyüklüğüne göre kredi vermektedir. Türkiye'de bugün bile arazilerin ancak % 35 kadarının tapulu olduğu gözönüne alınırsa, kredilerden tarım işletmelerinin ancak 1/3'ünün yararlanabileceği ortaya çıkar. Ayrıca arazi büyüklüğünü de dikkate alırsak, kredilerin ancak orta ve büyük çiftçilerin eline geçtiği sonucuna varılır. 1950 yılı anketlerine göre 27 milyon köylü nüfusunun % 39'u az topraklı veya topraksızdır; 0-5 hektar büyüklüğündeki işletmeler, toplam işletmelerin % 61.8'ini oluşturmakta, fakat toprağın sadece % 18.9'unu işlemektedirler. Toprakta temerküz olayının hızlı bir şekilde geliştiği de ortadayken 1950-1960 yılları arasında açılan kredilerin, sayıları fazla olmayan birkaç kişiye yaradığı anlaşılır. 1960 yılına kadar verilen tarımsal

krediler sürekli olarak artmakta, kredi hacmindeki yıllık artış 145-421 milyon lira arasında değişmektedir. (Bkz. Tablo I)

TABLO I

1940-1960 Arasında Tarımsal Krediler (1000 TL.)

Yıllar	Kredi Miktarı
1940	50.165
1945	112.704
1950	412.197
1952	1.067.665
1954	1.497.157
1956	1.887.795
1948	2.161.302
1960	2.392.000

(Kaynak : Yahya Kanbolat; Türkiye Ziraatında Bünye Değişikliği, s. 21-22)

1960 İhtilali sonrası, bir ara tarımsal kredi miktarı azaltılmış, ancak I. BYKP'nin hazırlanmasıyla, özellikle sanayi doğrudan yönelmiş tarımsal sahalara ağırlık verilerek kredi dağıtımına devam edilmiştir.

Tarımsal kredilerin toprak mülkiyetine göre dağıtım planlı devrede de devam etmiştir. Kredilerin bu şekilde dağıtılması küçük işletme sahipleri açısından planın hiç bir anlam ifade etmemesi sonucunu doğurmuştur. Üstelik köylü-tefeci ilişkileri de artan bir hızla devam etmiştir. 1963 yılında işletme başına ortalama 614 lira kredi verilmiştir. Bu rakam ortalamayı gösterdiğine göre işletmelerin pek çoğu yukarıdaki miktarın da altında kredi alabilmiş demektir. Nitekim, 1964 yılı rakamlarına göre, 1.336.000 ufak işletme ortalama 459 lira kredi kullanırken, geri kalan 28.800 orta ve büyük işletme ortalama 17.209 lira kredi elde etmiştir. Bu son gurup içinde yer alan 238 işletmenin kullandığı ortalama kredi miktarıysa,

112.000 liradır. Sadece bu rakamlar bile tarımda hızlı bir kapitalleşme ve tekelleşmeye gidilmek istendiğini göstermektedir.

Tablo II'den görüleceği gibi 1973 yılına kadar tarımsal krediler mutlak değer olarak pek değişmemiş, tarımsal kredilerin toplam kredilere göre oranı sürekli düşmüştür. Verilen kredilerden de yine eskisi gibi, sayıları 2500'ü aşmayan toprak ağaları ve kapitalist tarım işletmeleri yararlanmıştı. Büyük işletmeler aldıkları binlerce lira kredi sayesinde tarım alet ve makineleri ile yapay gübre satın alıp üretim miktarını dolayısıyla gelirlerini çoğaltmışlardır. Buna karşılık, 300-500 lira gibi yatırım değeri olmayan miktarda kredi alan köylüler bu parayı tüketim için kullanmış, bu ise belli bir oranda enflasyona yol açmıştır.

TABLO II

1968-1974 yıllarında tarımsal krediler (milyon TL.)

Yıllar	Tarımsal Krediler	Toplam Krediler	%
1968	7.509	38.186	19.6
1969	9.016	45.407	19.8
1970	9.646	51.552	18.7
1971	9.543	58.703	16.2
1972	10.832	71.955	15.0
1973	16.805	93.957	17.9
1974	27.678	127.377	21.7

(Kaynak : Bankalar Birliği 1975 Raporu, tablo 19'dan)

Kredi dağılımının bu dengesizliğini, ayrıntılı olarak bir örnekle gösterelim 1969 yılında toplam işletmelerin % 91.58'ini oluşturan küçük ve orta işletmeler, toplam kredilerin % 49.02'sini kullanırken, işletmelerin geri kalan % 8.42'si kredilerin % 50.98'ni elde etmiştir. (Bkz. Tablo III)

TABLO III
1969 Yılında Tarımsal Kredilerin Dağılımı
(Ziraat Bankasının doğrudan üreticiye verdiği krediler)

Kredi Gr. (TL)	Top. Miktar (TL)	%	Kredi alanların		Ortalama
			sayısı	%	kredi miktarı (TL)
1-500	240.064.721	5,26	696.718	32,60	344
501-1.000	443.841.686	9,73	573.054	26,76	744
1.001-2.000	657.522.103	14,41	414.002	19,41	1.588
2.001-5.000	894.839.865	19,62	273.741	12,81	3.269
5.001-10.000	810.008.159	17,76	115.860	5,42	6.991
10.001-20.000	528.774.131	11,59	39.263	1,84	13.467
20.001-50.000	594.456.785	13,03	22.231	1,04	26.740
50.001-100.000	119.239.122	2,61	1.960	0,09	60.836
100.000 ve daha fazla	273.205.784	5,99	697	0,03	392.088
Genel Toplam	4.562.032.356	100	2.137.526	100	2.134

(Kaynak: Tarımsal Kredi Mekanizması, Yeni Ortam, 27 Kasım 1972)

Kredilerin bu şekilde dengersiz olarak dağıtılması, küçük üreticileri tefecilere doğru itmektedir. Örneğin, DPT tarafından yapılan bir araştırmaya göre Hatay'ın Altınözü ilçesine bağlı 19 köyde köylüler 1967 yılında bankadan 697.000 lira almalarına karşın, tefecilerden 889.000 lira almışlardır. 1964 yılında CENTO tarafından birkaç ilde yapılan bir ankete göre köylülerin % 37'si tefecilerden para sağlamaktadır. Aynı anketin ortaya koyduğu bir diğer gerçek de, köylünün büyük miktardaki paraları genellikle tefecilerden aldığıdır. Bankaların küçük araziye az kredi vermesi, kırtasiyeciliğin fazlalığı, köylüleri tefecilerin kucağına atmaktadır. (Bkz. Tablo: IV).

Ne varki, tefecilikte faiz oranının % 50-100 arası değişmesi, hatta bazen daha da fazla olması, kaçınılmaz olarak köylünün borcunu ödeyememesine ve bir süre sonra elindeki toprağı tefeciye kaptırmasına yol açmaktadır. Mülksüzleşme dediğimiz bu olay özellikle tarımsal kredilerin az olduğu yörelerde daha fazla görülmektedir. Mülksüzleşme oranı,

TABLO IV
Kredi Kaynakları

Kredi gurubu (TL.)	Banka ve koope-	Örgütlen-
	ratifler	memiş kredi Kurumları
1-5.000	% 73	% 27
5.001-10.000	64	36
10.001-50.000	28	72
50.001-daha fazla	6	94

(Kaynak: Travelling Seminar on Agricultural Credit and Cooperatives, s. 39)

toplam tarımsal kredilerin % 10 kadarının dağıtıldığı yörelerde yer alan illerde çok yüksektir. Örneğin bu oran Sinop'ta % 33,6, Çankırı'da % 33,0, Kastamonu'da % 28,9, Rize'de % 28,3, Tokat'ta % 28,9, Çorum'da % 27,3, Yozgat'ta % 21,3, Bingöl'de % 17,0, Tunceli'de % 11,8, Gaziantep'te % 11,5, Urfa'da % 10,5 olduğu halde, nispeten gelişmiş olan Ege ve Akdeniz Bölgelerinde % 10'dan azdır.

Kredilerin bölgelerarası dağılımının mülksüzleşmeyi bir ölçüde de olsa etkilediğini göstermek için kredilerin bölgeler arası dağılımına biraz göz gezdirelim. Tablo

V'den görüleceği gibi Ege ve Akdeniz Bölgeleri tarımsal kredilerin % 54.9'unu alırken, Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgeleri kredilerin ancak % 10 kadarını almıştır.

TABLO V
Bölgelere Göre Kredi Dağılımı
(1974) (Miyon TL)

Bölgeler	Kredi miktarı	%
Akdeniz	7.665	27.6
Ege	7.565	27.3
Orta Kuzey	4.432	15.9
Karadeniz	3.268	11.9
Marmara	1.518	5.5
Orta Güney	1.230	4.7
Güney Doğu	705	2.5
Orta Doğu	694	2.5
Kuzey Doğu	601	2.1
Toplam	27.678	100.0

(Kaynak : Bankalar Birliği 1975 Raporu, Tablo 17'den)

Yukarıda sıraladığımız mülksüzleşme oranının yüksek olduğu

iller ile Tablo V'in karşılaştırılması, kredilerin mülksüzleşmeyi etkilediği tezini doğrular niteliktedir. Çünkü bu illerde kredi birkaç kişinin eline geçmekte, onlar da bu krediyi çok kârlı bir iş olan tefecilikte kullanmaktadırlar. Ülkemizdeki küçük tarım işletmeleri, geyet açıkça oynanan bir oyunla karşı karşıyadır: Kredi toprağa göre verilmekte, kredi verildiği toprağın merkezileşmesi artmaktadır. Kısacası, tarımsal kredilerin dengesiz dağılımı yarıtan olgu, toprak mülkiyetinin işletmelere dengesiz dağılımı olmasıdır.

Köylülüğün bu durumu, çarpık kapitalist düzenin doğal bir sonucudur; köylünün gerçek kurtuluşu da ancak emekçilerin ve emekten yana olanların siyasal iktidarı ele geçirdiği gün olacaktır.

ÇAY

Bu yazıda çay üreticisinin durumu ve çay üretimindeki aksaklıklar konusu ele alınacaktır.

Türkiye'de çay Doğu Karadeniz bölgesinde üretilmektedir. Bu bölgede dağların çok dik olması ekilebilir toprakların azlığı ve topraktaki asit miktarı sadece çay üretimi için uygun bir ortam sağla-

maktadır. Böylece bölgede daha önceden görülen işçi göçü çay ekimiyle birlikte sona ermiştir. Ekim yasal olarak 1940'da başlatılmış ve 1942'de Tekel'in denetimine altına girmiştir. Doğu Karadeniz bölgesinde 1974 yılında illere göre çay ekim sahası ve üretici aile sayısı şöyledir:

ÇİZELGE I:

İli	Üretici Aile			İli	Üretici Aile		
	Dekar	%	Sayısı		Dekar	%	Sayısı
Rize	266.696	67,7	70.094	Giresun	12.830	3,2	7.127
Trabzon	83.363	20,5	29.233	Ordu	627	02	379
Artvin	42.149	10,4	10.416	Toplam	410.505	100.0	117.349

Kaynak : Hüsnü Poyraz, Çay Yetiştiricilerinin Maliyet ve Fiyat Sorunları, TZOB.

1973 yılında Tarım Bakanlığı'ndan ruhsatlı saha 297.028 dekar olmasına rağmen Çay-Kur'a verilen beyannamelere göre çaylık sa-

ha 404.557 dekar olarak saptanmıştır. 107.529 dekar çaylığın kaçak olduğu anlaşılmaktadır. Bunun nedeni Doğu Karadeniz böl-

gesinin doğal koşulları ve çayın diğer tarım ürünlerinden daha yüksek gelir sağlıyor olmasıdır.

Yıllara göre yaş ve kuru çay üretimi, tüketimi ve çay ürünü alım fiyatı aşağıdaki çizelgede verilmiştir.

Çizelge 2 : Yıllara Göre Yaş ve Kuru Çay Üretimi, Tüketimi ve Yaş Çay Alım Fiyatları

Yıl	Yaş Çay Üretimi (ton)	Kuru Çay Üretimi (ton)	Tüketim (ton)	Fark (ton)	Yaş Çay alım fiyatı (kr/kg)
1963	45.574	10.133	10.251	—	300
1964	45.319	10.778	10.778	110	300
1965	59.620	14.391	12.206	2.185	300
1966	101.097	23.639	13.876	9.763	350
1967	100.502	22.190	14.738	7.452	350
1968	126.916	27.750	15.962	11.788	350
1969	160.140	34.529	18.114	15.317	350
1970	153.330	33.431	20.432	15.410	400
1971	173.347	33.842	25.435	21.062	400
1972	216.717	46.497	33.000	13.000	450
1973	196.373	46.000	35.592	6.810	625
1974	202.013	42.402			

Kaynak : Hüsnü Poyraz, a.g.c.

1975 yılında çay taban fiyatı 750 Krş./kg. olarak saptanmıştır.

Ortalama 4.30 kg. yaş çaydan 1 kg. kuru çay elde edilmektedir. Kuru çayın iç piyasadaki satış fiyatları iktidarda bulunan hükümetin politikasına göre saptanmakta ve Tekel idaresi dağıtım ve satış hizmetlerine karşılık sigorta ve ambar ücreti almaktadır. Ayrıca fiyatlara % 5 istihsal vergisi % 4 kâr ilave edilmektedir. Yani bütün bunlar tüketicinin cebinden karşılanmaktadır.

Çizelgede yıllara göre üretim ve tüketimin arttığı görülmektedir. Üretim ve tüketim arasındaki fark ise 1972'ye kadar artmış ondan sonra azalmaya başlamıştır. Bu miktarın bir kısmı ihracedilip geriye kalanı yok edilmektedir.

Çay üreticisi genellikle küçük üreticidir. Bölgedeki ekilen toprakların dağılımı bunu ortaya koymaktadır.

Çizelge 3 : Çay Ekiminde Toprak Dağılımı ve Aile Sayısı

Toprak Miktarı (dekar)	Aile Toplama Sayısı	Oran %
0,5-5	88.011	75
5-10	25.816	25
10-15	2.345	2
15+	1.173	1

Kaynak : Gümrük ve Tekel Bakanlığı.

Ancak, çay üreticisinin durumu diğer tarım ürünlerinde olduğundan daha farklıdır. Üretici bir dekara ektiği çay karşılığında 3883 TL. brüt gelir sağlamaktadır. 1974'de dekar başına gelir çayda 3344 TL. iken, pamukta 2400, parçarda 1600, buğdayda 430, tütünde 2750 TL. dir. 10 dekar çay bahçesi olan üretici, yılda 30.000 TL. civarında para kazanmaktadır. Çap ekimi alanı dağılımında 10 dekardan fazla ekim alanı olan üretici sayısı ise % 3'dür. Ancak, vergilendirme sınırından kurtulmak için toprak

aile bireyleri arasında bölüşülmektedir (1).

Çayda gelirin diğer tarım ürünlerine göre bu yüksekliğinin nedeni, hükümetlerin oy kaygusuyla bir yandan taban fiyatını yükseltirken, diğer yandan da çayın kalitesini düşüren olaya —çayın 2,5 yaprak yerine, 5-8 yaprak toplanmasına— göz yummalarıdır.

Oysa, bilimsel araştırma sonuçları, çaya tad ve renk veren maddelerin genç sürgünler üzerindeki iki yaprak ve tomurcukta bol bulunduğunu, tomurcuktan sonra gelen üçüncü yapraktan başlayarak alta gittikçe azaldığını ve çayın kalitesinin bozulmasına neden olduğunu ortaya koymaktadır (2).

Çay üreticisinin ne çaydan başka ürün için ne de aile nüfusuna oranlanınca çay için yeterli toprağı olmaması üstelik yılda 5-6 aylık bir çalışmayı gerektiren çay tarımının ve yine 5-6 aylık işçilik olan çay fabrikası işçiliğinin dışında bir başka iş alanının bulunmaması nedeniyle üretici, ürettiğinin iki katı çay satıp, geçimini sağlamaktan başka çıkar yol bulamamaktadır. 2,5 yaprak yerine 5-8 yaprak toplamasına olanak sağlanacağına, üreticiye bunun yanlış olduğu anlatılarak ve de yanlış ekim, fazla gübreleme, yanlış budama yüzünden kaybedilenler öğretilse, herhalde hem kaliteli çay elde edilir, hem de üretici daha fazla kazanma olanağı bulurdu (3).

Çay bahçesine dekar başına 100 kg. civarında amonyum sülfat gübresi verilmesi gerektiği bilimsel araştırmalar sonucu bulunmuştur. Ancak bütün uyarılara rağmen, hiç gübre kullanmayan yoksul üreticinin yanında bir dekar 300-350 kg. gübre bulunan üreticiler bulunmaktadır. 1973 yılında 64 krş./kg. olan gübre fiyatları ise 1974 yılında % 300 artarak, 192 krş./kg. olmuştur. Gübre sanayinin de özellikle nafta, amonyak, sü-

fat gibi maddeler söz konusu olduğundan çok uluslu tekellerin sürekli olarak fiyatları üreticiler aleyhine arttırmasının somut bir örneği bu olmaktadır.

Çay bitkisinde herhangi bir tarım hastalığına pek rastlanmadığından, hemen hemen hiç ilaçlama yapılmamaktadır. Aslında, üretim harcamaları brüt gelirden çıkarıldığında çay üreticisinin eline pek fazla birşey kalmamaktadır. TZOB araştırmalarına göre 1975 yılı ortalamaya yaş çay yaprağı maliyeti 675 krş./kg. olup, dekar başına 3000-3500 TL.ni bulmaktadır. Bu, 1975 yılı brüt geliri olan 3883 liradan çıkartılır ve üreticilerin % 75'inin 5 dekardan az toprağı olduğu göz önüne alınırsa, aslında çay üreticisinin eline geçen az bir gelir olduğu ortaya çıkar. Onun diğer tarım ürünlerine olan görece yükseklığı, aslında diğer tarım ürünlerinin gelirlerinin ne kadar düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun dışında, tarımsal kredilerin faizinin % 11 olması sonucu, küçük üretici bu krediden hiç yararlanamamaktadır.

Bunun yanısıra, çay üreticileri de diğer küçük üreticilerde olduğu gibi, tam anlamıyla kooperatifleşmemiştir. Kurulan kooperatifler yeterli olmayıp, bunlar ancak ortaklarının kredi ve gübre gereksinmelerini bir ölçüde karşılamakla sınırlı kalmaktadırlar. Ayrıca kurulan kooperatiflerin üst örgütlenmeleri de yoktur. 1975 yılını da toplam 79 kooperatif ve altı birlik varken Merkez Birliği kurma çabaları sonuçlanmamıştır. Kooperatifler, üretici ile çay işletme kurumları arasında da etkili çalışmalar yapmamaktadır.

Çay yetiştirmek, işlemek, ticaretini düzenlemek ve geliştirmek üzere 1971 yılında kurulan Çay Kurumu Genel Müdürlüğü'nün (Çay-Kur) başarılı çalışmadığı, iş-

lenmeyen ürünün yok edilmesinden bellidir.

Çay ürününün toplanması sırasında çok sayıda gündelikçi işçi çalışmaktadır. Bunlar çoğunlukla Erzurum ile Giresun'un köylerinden gelmekte olup, 50-60 TL. kar şılgı günde 12-13 saat çalışmaktadır. İşçilerin dışında, çay bahçelerinde en yoğun çalışanlar, kadınlar ve çocuklar olmaktadır.

Doğu Karadeniz bölgesinde, kıyı şeridinde halen 34 fabrika ve atelye bulunmaktadır. Bu fabrikalarda 1972 yılında sürekli 6287, geçici 31.842 işçi çalışmaktaydı. Bu sayılar 1975 için 8.212 ve 27.783'tür. Ürün büyük çoğunluğunun Mayıs ayında toplanması ve öbür aylara aktarılmaması, çay fabrikalarında izdiham yaratmaktadır. Diğer aylarda ise fabrikalar kapasitenin altında çalışmaktadır. Bu nedenle bir kısım çay işlenememektedir. 1973 yılında satın alınan yaş çay yapraklarından 608.906 kg. imha edilmiştir (4). «1974'te 9 milyon kg. çay işlenmeden bozulduğu için denize dökülmüş, oysa bu çay için üreticiye 56.394.000 TL. ödenmiştir», «Halén Türkiye'deki tüm fabrikaların paketleme kapasitesi yıl da 27.000 ton. Oysa Türkiye'nin geçen yılki üretimi 40-42 bin ton olarak hesaplanmış. Bu arada en az 8-10 bin ton kaçak çayın Türkiye'ye getirilerek tüketildiği sanı-

lıyor (5). Bir yandan Türkiye'de kaçak çay tüketilirken, öte yandan son derece düşük fiyatlarla çay ihraç edilmekte, işlenmeyen çaylar da denize dökülmektedir. Bu kapitalist sistemin anarşik ve plansız işleyişinin bir sonucudur. Bundan başka, çay harmanına karıştırılmayan kısımlar yakılmakta ya da denize atılmaktadır. Oysa bu kısımlarda % 1-15 oranında kafein bulunmaktadır. Bölgedeki fabrikaların birinde kurulacak olan bir ekstraktör cihazı ile yılda yaklaşık 140.000 dolar döviz tasarrufu sağlanabilir (6).

Türkiye, 1963 yılına kadar çay üretiminin yeterli olmaması nedeniyle çay ithal etmiştir. 1958 yılından itibaren ithal malı çayın maliyeti kuru çay maliyetini aşmaya başlamış, örneğin, 1958 yılında yerli kuru çay maliyeti 14.23 TL./kg. iken, ithal malı çay maliyeti 17.40'a çıkmıştır. Bu sayılar 1963 yılında ise 16.96 ve 22.59'dur. 1963 yılından sonra önceki yıllardan da başlayarak gerek üretim alanlarının gerekse üretimin artmasıyla ithalata son verilmiş ve 1965 yılından itibaren kuru çay ihracatı başlamıştır.

Aşağıdaki çizelgede yıllara göre Türkiye'nin kuru çay ihracatı, satış fiyatları, maliyet ve zarar görülmektedir.

Çizelge 4: Yıllara göre Türkiye Kuru Çay İhracatı.

Yıl	İhracat (kg)	Satış		(TL/Kg) Maliyet	Maliyeti Satış	(TL) Zarar
		Bedeli (TL)	Fiat (Kr.)			
1967	8.621.869	16.726.753	194	22.62	167.192.478	150.465.725
1968	7.292.660	15.900.008	218	21.36	147.237.740	131.337.732
1969	8.300.336	19.763.228	238	22.26	178.023.073	158.259.847
1970	7.863.822	19.983.842	254	24.68	180.759.108	160.775.560
1971	24.234.588	76.458.353	315	28.53	665.126.093	578.667.740
1972	6.376.253	31.614.498	495	41.94	238.740.392	207.125.894
1973	18.810.129	50.815.525	270	31.18	571.013.215	520.197.690
1974	11.677.000	65.363.200	560	45.00	446.363.200	381.000.000

Kaynak: Kuru çayın Yurtiçive Yurtdışı Pazarlanması, Adnan Özaktaş, s.17.

Dış piyasa fiyatlarının çay maliyet fiatlarından bu denli düşük olması sonucu yılda 67 miyon TL. ya yakın döviz sağlanmasına rağmen, Çay-Kur, ihracattan dolayı 680 miyon TL'na kadar zarara uğramıştır. Oysa, 1974 yılında Londra piyasasında diğer ülkelerin ortalama çay satış fiatlarına bir göz atarsak, Kenya çayları 21.32 TL./kg., Uganda çayları 20.10 TL./kg., Kalküta çaylarının ise 21.29 TL./kg., (7) olduğunu görüyoruz.

Çizelgenin son kısmında görülen miktarı bulan zarar hanesi, amacı çoğunlukla döviz sağlayıp, ülke ekonomisine katkıda bulunmak olan ihracatın bu aracılıyla gelişmektedir. Diğer tarım ürünlerindeki küçük üreticilerin sömürsünde bu denli açık bir biçimde görülmeyen emperyalist tekellerin hakimiyeti, çay sorununda somut biçimde gün ışığına çıkmaktadır. Çay tüketimi ile pazarlamasını ellerinde bulunduran bu tekeller özellikle İngiltere ve Hollanda kökenlidir. 1967 yılında beri, Tekel idare çayı bu şirketlere satmakta ve onlar bu çayları basit bir işlemle geçirip, en az üç misli fiatla diğer ülkelere satmaktadır. (8).

Bu, emperyalizmin başlıca sömürü yollarından biri olan, hammaddeyi ucuz kapatıp, işlettikten sonra yüksek fiyatlarla satarak kar etmesi ve diğer az gelişmiş ülkelerin kendi işledikleri mallara pazar bulmasını önlemesi olgusuna bir örnektir. Bunun dışında, bu çokuluslu tekeller, FAO (Gıda ve Tarım Teşkilatı) büyesindeki toplantılarda çay ihrac kotalarının yüksek tutulmasını sağlayarak az gelişmiş ülkelerin fiatları yükseltilmesini önlemek ve çay stokları yaparak fiatların düşmesine neden olmaktadır.

Başlıca çay üreten az gelişmiş ülkeler, Hindistan, Bangladeş, Endonezya, Seyhan, Kenya, Uganda,

Tanzanya, Malavi, Türkiye v.b. olup, bu ülkeler pazarlama yönünden tamamiyle ve üretim yönünden kısmet çokuluslu tekellere bağımlıdır.

Afrika ülkelerinde İngiliz emperyalizminin baskısı çok daha yoğun olmaktadır. Hindistan ve Seylan gibi ülkelerin bağımsızlığından önce, çay üretimine başlanmış ve batı dünyasında pazarlanması İngiliz sermayesiyle mümkün olmuştur. Modern tarım girdileri kullanılan çay plantasyonlarında çok ucuz işçi kullanılarak maliyetin çok düşük olması sağlanmış, işlenmesi ve pazarlanması yine aynı sermaye tarafından yürütülmüştür. Aynı düzen Hollanda sermayesi tarafından Endonezya'da uygulanmıştır. Bu ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra ağırlık Afrika ülkelerine kaydırılmıştır. (9).

Afrika'da çay üretimi hızla artarken, önümüzdeki yıllarda Türkiye, Hindistan gibi ülkelerin çay üretiminin ancak tüketimlerine yeteceği ve bunun sonucu dünya pazarlarının tümüyle bu emperyalist tekellerin denetimine gireceği açıktır.

(1) Şükran Ketenci, Çay Çıkmazı 23.5.1975, Cumhuriyet.

(2) Şükran Ketenci, Çay Çıkmazı, 19.5.1975, Cumhuriyet.

(3) Şükran Ketenci, Çay Çıkmazı, 20.5.1975, Cumhuriyet.

(4) Üretim ve İmalat Maliyetleri ve Bunların Düşürülme Yolları, Mehmet Bülbül, 1. Çay Teknik Kongresi.

(5) Çay Çıkmazı, 21.5.1975 Cumhuriyet, Şükran Ketenci.

(6) Çay Kooperatiflerinin bugünkü Durumu, Üreticilere Getirdiği Hizmetler ve Çay Endüstrisinin Kooperatiflere Devri Sorunu, s.3.

(7) Çay Yetiştiricilerinin Maliyet ve Fiat Sorunları, Hüsnü Popraz.

(8) - (9) Kuru Çayın Yurtiçi ve Yurtdışı Pazarlanması, Adnan Özaktas.